

Лист Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 06 листопада 2008 р. № 11/6-1010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drsv.gov.ua>.

14. Про трубопровідний транспорт : Закон України від 15 травня 1996 р. № 192/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 29. – С. 139.

15. Борщевський І.В. Договір найму (оренди) нерухомого майна : дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.03 / І.В. Борщевський. – Одеса, 2004. – 204 с.

16. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – С. 462.

ІЗАРОВА І. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.9

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена визначенню поняття цивільного процесу ЄС, який сформувався як єдиний механізм розгляду та вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру. Проаналізовано основні етапи його формування, джерельну базу, а також провадження, що становлять його основу.

Ключові слова: цивільний процес ЄС, гармонізація цивільного процесу, транскордонні спори.

Статья посвящена определению понятия гражданского процесса ЕС, который сформировался как единый механизм рассмотрения и разрешения гражданских и коммерческих дел трансграничного характера. Проанализированы основные этапы его формирования, базу источника, а также производства, составляющие его основу.

Ключевые слова: гражданский процесс ЕС, гармонизация гражданского процесса, трансграничные споры.

The papers devoted to the definition of civil procedure EU that emerged as the unified mechanism of protecting rights in civil and commercial cross-border matters. And also the basic stages of its formation, legal sources and procedures that constitute its foundation.

Key words: civil procedure EU harmonization of civil proceedings, cross-border disputes.

Вступ. Опосередкований вплив процесів гармонізації та становлення єдиної системи захисту прав у цивільних і комерційних справах транскордонного характеру відчутний в усіх європейських країнах та позначається на загальносвітових тенденціях розвитку цивільного процесуального права.

Цивільний процес ЄС став своєрідною відповіддю на запит європейського суспільства про необхідність створення ефективної системи судового захисту прав в умовах спільного ринку ЄС у межах держав – його членів. Водночас він відіграє надзвичайно важливу роль і для країн, які є державами – членами РЄ та ратифікували Європейську конвенцію, але не є членами ЄС, зокрема й для України. Наші євроінтеграційні прагнення до активізації подальшої економічної співпраці і взаємодії з державами – членами ЄС зумовлюють необхідність його активного дослідження.

Результати дослідження. В останні роки питанням гармонізації цивільного процесу було присвячено чимало робіт таких сучасних науковців, як П. Готтвальд, К. Ван Рее, К. Крамер, М. Сторма, А. Стадлер, Е. Сторскрабб, Е. Сільвестрі, М. Фреденталь та ін. Серед вітчизняних науковців першою у своїй роботі «Юрисдикція Європейського Суду» про формування Європейського цивільного процесу зауважила Т.В. Комарова [1; с. 254–256, 280–281]. В своїх роботах про нього згадували і інші науковці (З.М. Макаруха [2; с. 52], Г.А. Цірат [3; с. 226]). Водночас поняття та природа цивільного процесу має надзвичайно важливе значення в умовах активізації євроінтеграційного процесу та підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Для визначення сутності цивільного процесу ЄС варто звернутися до історичного дослідження процесу його формування. Науковці підкреслюють значення Європейської конвенції, що закріпила загальні засади здійснення правосуддя, а також рішень ЄСПЛ, які справили значний вплив на гармонізацію національних процедур і сприяли утворенню цивільного процесу ЄС [4]. Але першим кроком до його становлення вважають Брюссельську конвенцію, яка стала першою частиною уніфікованих правил юрисдикції, тому її можна розглядати як початок єдиного *European Civil Procedure* [5]. Це підкреслюють і інші науковці, зокрема, А. Стадлер зауважує, що ця конвенція, безумовно, забезпечила основу, на якій розбудовується *European Law of Civil Procedure*, і його основні принципи заявляють успіху Конвенції [6].

Конвенційний механізм визнання та виконання судових рішень можна віднести до передумов створення єдиного європейського правового простору, оскільки в умовах спільного ринку більш ефективним виявився регламентний порядок регулювання цих відносин. Невід’ємною частиною системи цивільного процесу ЄС став Регламент (ЄС) № 44/2001 від 22 грудня 2000 р., так званий Брюссель I [7], ухвалення якого ознаменувало новий етап регулювання відносин із визначення юрисдикції, визнання та виконання судових рішень в ЄС. У результаті проведення останніх реформ вступив в дію Регламент (ЄУ) № 1215/2012 від 12 грудня 2012 р. (Брюссель I recast) [8], що ознаменував завершення становлення єдиної комплексної системи цивільного процесу ЄС як механізму захисту прав жителів ЄС в цивільних і комерційних справах транскордонного характеру. Відповідно до цього Регламенту, який набув чинності 10 січня 2015 р., транскордонні рішення підлягатимуть автоматичному виконанню на всій території ЄС, тобто запроваджується загальна процедура виконання судових рішень і скасовується процедура екзекватури для виконання рішень, ухвалених судами держав – членів ЄС.

Важливість запровадження у всіх державах – членах ЄС вільного обігу судових рішень зумовлена передусім його значенням для забезпечення комплексності загальноєвропейської системи цивільного процесу ЄС як єдиного механізму захисту прав. Одним із надбань кодифікаційного періоду розвитку цивільного процесуального законодавства стало запровадження особливих механізмів визнання та виконання судових рішень іноземних держав, оскільки кожна держава намагалася забезпечити юридичну силу рішень своїх національних судів, при цьому певною мірою обмежуючи на власній території судову владу інших держав, за допомогою процедури так званої екзекватури. Не дивно, що скасування екзекватури та створення Європейського виконавчого листа щодо незаперечних вимог [9] було визначено першим кроком із запровадження автоматичного визнання судових рішень у ЄС без будь-яких проміжних розглядів або підстав для відмови у виконанні для певних конкретних претензій і встановлення мінімальних стандартів розгляду цих спорів.

Поступове запровадження вільного обігу судових рішень в ЄС зумовило необхідність дотримання єдиних вимог до судового розгляду справ транскордонного характеру – передусім з огляду на те, що судові рішення є результатом розгляду справи. Перші загальноєвропейські процедури з розгляду та вирішення дрібних спорів та справ про сплату грошових вимог стали результатом розбудови спільного правового, реалізації положень установчих договорів ЄС та програм, які було ухвалено для їх запровадження. Теоретичним підґрунтям для запровадження загальних спрощених процедур в цивільному процесі ЄС стали пропозиції, що пролунали у Фінальному звіті до проекту М. Сторма, чимало із яких були в подальшому взяті за основу.

Перші загальноєвропейські процедури із видачі судового наказу про сплату [10] та вирішення дрібних спорів [11] забезпечують єдині загальні для всіх держав – членів ЄС правила розгляду справ транскордонного характеру, які варто вважати початком розбудови цивільного процесу ЄС. Вони посідають центральне місце в системі цивільного процесу ЄС – його основними провадженнями і, безумовно, стали найбільшими досягненнями гармонізації цивільного процесуального законодавства в ЄС.

Забезпечуючи єдиний загальний для всіх держав-членів порядок здійснення судового захисту прав жителів ЄС у транскордонних справах, ці процедури надали ознак завершеності та комплексності системі цивільного процесу ЄС як механізму здійснення правосуддя в цивільних справах. Після прийняття цих актів, як слушно зауважує Т.В. Комарова, цивільний процес в рамках ЄС перестав регулюватися міжнародними договорами, що підтвердило його автономність і суверенітет держав-членів над ними [1, с. 280].

К. Крамер також підкреслює, що саме ці дві процедури створили автономну європейську систему цивільного процесу і демонструють важливий крок у розвитку європейського цивільного судочинства, на противагу «класичним» правилам міжнародного приватного права, основна мета яких полягала в координації національних процедур з розгляду транскордонних спорів, а не у запровадженні узгоджених процедур [12; с. 183].

Таким чином, не можна цілком погодитися з думкою про те, що реальні досягнення в уніфікації окремих процесуальних інститутів, серед яких, окрім підсудності та виконання судових рішень, є вручення судових документів, дослідження доказів, обмін правовою інформацією, дають підстави вести мову про якісно новий комплекс правил судочинства – європейське цивільне процесуальне право [2; с. 52]. Саме процедури із розгляду і вирішення справ судом надають можливість сказати про утворення системного та комплексного явища цивільного процесу ЄС. Їх автономність є визначальною ознакою цивільного процесу ЄС.

Загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення справ істотно відрізняються від попередніх, які стали результатом поступового запровадження європейських правил цивільного процесу, що прийшли на зміну конвенційним механізмам захисту. За їх допомогою врегульовані відносини із передачі в державах-членах судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах [13], співробітництво між судами держав-членів в збиранні доказів у цивільних або комерційних справах [14], із забезпечення рахунку для полегшення стягнення транскордонних боргів в цивільних і комерційних справах [15], а також порядок видачі Європейського виконавчого листа щодо незаперечних вимог [9] та ін.

Таким чином, поступове утворення цивільного процесу ЄС відбувається за рахунок запровадження у регламентах процедур, як зауважує П. Готтвальд [5]. За їх допомогою забезпечується системність цивільного процесу ЄС як автономного утворення із розгляду і вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру. Вони забезпечили комплексне регулювання відносин, пов'язаних із розглядом і вирішенням транскордонних спорів, і утворили систему цивільного процесу ЄС. Саме вони можуть вважатися «некласичними» правилами міжнародного приватного права; натомість правила із видачі судового наказу про сплату та вирішення дрібних спорів варто віднести відповідно до основного та спрощеного проваджень цивільного процесу ЄС.

Регламентний порядок регулювання відносин, що пов'язані з розглядом та вирішенням цивільних і комерційних справ у ЄС, поступово витіснив процедуру конвенційного вре-

гулювання відносин цивільного процесу і набув більшого поширення й застосування в державах – членах ЄС. Це в результаті привело до розбудови цілого масиву наднаціонального законодавства ЄС і утворення єдиної системи цивільного процесу ЄС.

Питання виникнення та становлення *European Civil Procedure* в наукових джерелах не заперечується, але його природа залишається доволі дискусійною проблемою.

Більшість науковців схиляються до визначення цивільного процесу ЄС як відповідної галузі європейського права. Утворення системи норм наднаціонального законодавства ЄС, які спрямовані на регулювання відносин, що виникають під час розгляду та вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру, на думку багатьох сучасних науковців, зумовило виникнення нового єдиного наднаціонального механізму та окремої галузі європейського права – *European Civil Procedure* або *European Law of Civil Procedure*. Так, П. Готтвальд [5] та А. Стадлер [6] розглядають *European law on civil procedure* та *European Civil Procedure* (у своїх роботах вони використовують обидві назви) як інститут європейського права, що став результатом гармонізації цивільного процесу в ЄС і запровадження регламентів ЄС, що регулюють відповідні транскордонні відносини.

Водночас серед науковців поширений і інший підхід до визначення цивільного процесу ЄС. Так, М. Сторм [17], М. Фреденталь [18], Г. Вагнер [19] під *European Civil Procedure* визначали більш широкий комплекс процедур, які спрямовані на захист прав жителів ЄС і в перспективі повинні охопити національні процесуальні системи держав-членів.

Більш комплексно визначає цивільний процес ЄС Л. О. Терехова, не тільки як галузь наднаціонального, побудованого на базі законодавства міждержавного об'єднання ЄС, але також як галузь науки, що займається дослідженням процесуальної інтеграції (і її механізмів) в рамках країн ЄС, і навчальну дисципліну [20]. Так можна охарактеризувати цивільний процес у широкому розумінні і за умов його активного розвитку, оскільки сьогодні відбувається становлення відповідної галузі законодавства і права, з'являються перші комплексні наукові дослідження та навчальні програми.

Цивільний процес ЄС можна віднести до правового інституту, сукупність норм якого регулює відносини тільки транскордонного характеру. Як слушно підкреслює Л. А. Луць, право ЄС утворює складну систему правових норм, але попри всю її складність, вона є системою права з відповідним поділом на галузі права та інститути [16, с. 78].

Але не тільки законодавство ЄС стало джерелом цивільного процесу ЄС. Специфіка інтеграційної сутності такого утворення, як ЄС, виявляється в його повноцінній правовій системі, яка почала формуватися із установчих договорів і виникнення вторинного права, потім розвивалася нормотворчою діяльністю інститутів Союзу та практикою Суду ЄС, як слушно зауважує Т.В. Комарова [1, с. 254–256]. З огляду на це, авторка відносить до джерел цивільного процесу і практику Суду Європейського Союзу, численні рішення якого містять правові принципи європейського цивільного процесу і становлять його базу.

Варто зазначити, що дослідження цивільного процесу ЄС, як і будь-яке порівняльно-правове дослідження, супроводжується проблемами термінологічного визначення. Оригінальна назва явища, яке використовувалося в роботах зарубіжних науковців, – *European Civil Procedure*, що можна перекласти як «Європейський цивільний процес». Але при дослідженні ми повинні орієнтуватися не на дослівний переклад, а в результаті дослідження сутності та природи явища, запропонувати найбільш близьку назву – цивільний процес ЄС.

На нашу думку, при визначенні поняття передусім потрібно виходити із сутності конкретного явища: *European Civil Procedure* – це не цивільний процес європейських держав. Він складається із наднаціонального законодавства ЄС, тобто сукупності норм, що регулюють розгляд і вирішення справ в межах ЄС. Таким чином, його більш доцільно розглядати як цивільний процес ЄС, який сформувався в результаті пошуку шляхів нівелювання відмінностей, які існують у національних процесуальних системах його держав-членів.

При визначенні Європейського цивільного процесу варто виходити із перспектив подальшого розвитку цивільного процесу ЄС як сукупності норм, що врегульовують цивільні і комерційні спори транскордонного характеру. Серед держав – членів РЄ, які ратифікува-

ли Європейську конвенцію, гармонізації цивільного процесу не відбувається і немає єдиного наднаціонального європейського законодавства у сфері транскордонного цивільного процесу. Водночас їм притаманні єдині спільні та цивілізаційні цінності, зокрема, ті, що визначають загальні засади здійснення правосуддя. Подальший розвиток цивільного процесу ЄС у напрямку створення спільного правового простору та забезпечення справжнього європейського простору правосуддя, на наше переконання, спрямований на розбудову єдиного Європейського цивільного процесу, який буде розвиватися в межах РЄ, розвиваючи положення Європейської та Брюссельської конвенції, а також рішень ЄСПЛ. Про таке спрямування свідчать останні проекти з підготовки єдиних регіональних європейських правил цивільного судочинства.

Висновки. Правове регулювання цивільного процесу ЄС здійснюється за допомогою наднаціонального законодавства ЄС, положеннями якого визначено порядок діяльності судів із розгляду і вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру.

Цивільний процес ЄС можна визначити як галузь європейського права, сукупність наднаціональних законодавчих норм, що визначають порядок розгляду і вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру в усіх державах – членах ЄС.

В широкому розумінні цивільний процес ЄС можна визначити як підгалузь науки цивільного процесуального права, що об'єднує систематизовані знання із законодавства ЄС, що визначають порядок розгляду і вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру в усіх державах – членах ЄС, положень наукової доктрини, що формується, а також судової практики в сфері розгляду та вирішення цивільних і комерційних спорів транскордонного характеру в ЄС.

Основою цивільного процесу ЄС стали загальноєвропейські процедури з вирішення дрібних спорів та видачі судових наказів про сплату. Із запровадженням цих процедур розгляду справ у спрощеному режимі, що регулюють судову діяльність із відкриття провадження до набрання сили судовим рішенням, розпочалося утворення єдиної системи цивільного процесу ЄС, оскільки іншими регламентами ЄС забезпечувалися здійснення окремих процесуальних дій в провадженнях, ускладнених транскордонним елементом.

Серед визначальних ознак цивільного процесу ЄС варто виділити такі: автономність, оскільки загальноєвропейські процедури повністю врегульовують порядок розгляду справи судом; системний комплексний характер, оскільки основою цього механізму є процедури розгляду і вирішення спорів у суді першої інстанції; взаємопов'язаність із системами національного процесуального законодавства, оскільки до не врегульованих положеннями законодавства ЄС відносин застосовується положення національного законодавства держави – члена компетентного суду; альтернативний характер процедур і поширення тільки на транскордонні спори.

Список використаних джерел:

1. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : [монографія] / Т.В. Комарова. – Х. : Право, 2010. – 360 с.
2. Макаруха З.М. Юрисдикція, визнання та виконання судових рішень у цивільних справах транснаціонального характеру в рамках Європейського Союзу / З.М. Макаруха // Укр.-грец. міжнар. наук. юрид. журн. «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 1. – С. 47–52.
3. Цират Г.А. Особенности унификации норм, регулирующих процедуры получения доказательств за границей в рамках Европейского Союза / Г.А. Цират // Леге и вита. – 2013. – № 3. – С. 222–226.
4. Storm M. Improving access to Justice in Europe [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPraw3/Storme.pdf>.
5. Gottwald P. The European Law of Civil Procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.asianlii.org/jp/journals/RitsLRev/2005/3.pdf>.

6. Stadler A. From The Brussels Covention to Regulation 44/2001: cornerstones of a European Law of Civil Procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.kluwerlawonline.com/abstract.php?id=COLA2005058&PHPSESSID=nvaq0lt34hemf4fa89103hun40>.

7. Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/pdf/oj_112_20010116_en.pdf.

8. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and the Council on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters of 12 December 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32012R1215>.

9. Regulation (EC) No 805/2004 of the European Parliament and the Council of 21/4/2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims (EEO Regulation) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32004R0805>.

10. Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006R1896>.

11. Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007R0861>.

12. Kramer X. E. A Major Step in the Harmonization of Procedural Law in Europe: the European Small Claims Procedure Accomplishments, New Features and Some Fundamental Questions of European Harmonization A.W. Jongbloed (ed.) // The XIIIth World Congress of Procedural Law: The Belgian and Dutch Reports. – Antwerpen: Intersentia, 2008. – P. 253–283.

13. Regulation (EC) No 1393/2007 of the European Parliament and the Council of 13 November 2007 on the service in the Members States of judicial and extrajudicial documents in Civil or commercial matters (service of documents) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32007R1393>.

14. Council Regulation (EC) No 1206/2001 of 28/5/2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters (Evidence Regulation) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001R1206>.

15. Regulation (EU) No 655/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 establishing a European Account Preservation Order procedure to facilitate cross-border debt recovery in civil and commercial matters [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1422049979203&uri=CELEX:32014R0655>.

16. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) / Л.А. Луць. – К., 2003. – 304 с.

17. Storme M. A single Civil Procedure for Europe: A Cathedral Builders' Dream [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.asianlii.org/jp/journals/RitsLRev/2005/6.pdf>.

18. Freudental M. The Future of European Civil Procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ejcl.org/75/art75-6.html>.

19. Wagner G. Harmonization of Civil Procedure – Policy Perspectives // Civil Litigation in a Globalising World. – The Hague, The Netherlands : T.M.C. Asser Press, 2012. – P. 93–119.

20. Гражданский процесс ЕС [Electronic resource] – Mode of access : http://civpro.info/wordpress/?page_id=1335.

